

«Ліви»

Єдиною силою в 1990-ті роки, що відігравала роль постійної офіційної опозиції, були «ліви». Проте і тут простежуються досить показові місцеві особливості. Після весни 1993 р. роль офіційно призначеної опозиції відігравала відновлена КПУ. Дебют Комуністичної партії України як опозиційної сили був дуже показовим уже тим, що її відновлення було результатом конфіденційних переговорів з владою в особі тодішнього президента України Л.Кравчука⁶³. Це багато в чому визначило й подальшу «опозиційність» КПУ до влади, передусім до президента Л.Кучми і створеної ним системи влади. У 1990-ті роки лідери комуністів вправлялися у соціальній демагогії в парламенті й з «ідеологічних міркувань» усіляко гальмували ринкові реформи, зокрема приватизацію, сприяючи цим тіньовій приватизації та розквіту економіки рантиє.

Під час виборів 1994 р. КПУ, формально оголосивши про свій нейтралітет у другому раунді президентських виборів, неформально, якщо вірити твердженням Л.Кравчука, домовилася підтримувати Л.Кучму (як і соціалісти)⁶⁴. У червні 1995 р. частина депутатів-комуністів підтримала Конституційну угоду, яка відкривала Л.Кучмі шлях до концентрації влади в своїх руках, а 1996 р. третина фракції комуністів брала участь у голосуванні за Конституцію, офіційно названу Центральним Комітетом КПУ «антирадянським» і «буржуазним» документом. На президентських виборах 1999 р. лідер КПУ П.Симоненко⁶⁵ відмовився від ідеї висунення єдиного кандидата від лівих сил і досить легко погодився з поразкою у другому турі, виконавши функцію нейтралізації найнебезпечнішого конкурента — О.Мороза.

Під час конституційного референдуму 2000 р. КПУ спочатку оголосила збір підписів для проведення контрреферендуму, проте фактично зірвала цей захід. У липні 2000 р. комуністи підтримали план приватизації найбільшої державної компанії «Укртелеком», запропонований депутатами олігархічних фракцій. Щоправда, комуністи запропонували власний варіант приватизації, за яким частину акцій мали право викупити працівники підприємства — за ціною, вдвічі більшою від номінальної. «Укртелеком», перетворений на акціонерне товариство, залишився в державній власності.

Тоді ж фракція комуністів одностайно підтримала законопроект про амністію капіталів, вивезених за кордон. 2001 р. КПУ залишилася осторонь акції «Україна без Кучми», навіть більше, її лідери виступали із засудженням «загрози ультранціоналізму». У квітні того ж року депутати-комуністи в союзі з олігархічними фракціями голосували за відставку уряду В.Ющенка, що сплатив борги пенсіонерам, якими КПУ на словах так опікувалася. 2002 р. компартія ввійшла до складу «опозиційної трійки» БЮТ—СПУ—КПУ, взяла достатньо пасивну участь в акціях «Повстань, Україно!» і вже влітку—восени 2003 р. знову відкрито почала грати на боці Л.Кучми.

У листопаді 2003 р. комуністи підтримали президентську більшість у парламенті (А.Мартинюк посів місце віце-спікера). Узимку 2003-го — влітку 2004 р. комуністи стали головним союзником влади в публічній кампанії проти недержавних організацій, що нібито фінансуються Заходом для «втручання у виборчий процес»⁶⁶. Тоді ж вони виступили лобістами того варіанта конституційної реформи, за який так уболівав Л.Кучма⁶⁷. Після найневдалиших для них парламентських виборів 2006 р. КПУ ввійшла до складу так званої «антикризової коаліції», основу якої становила партія крупного капіталу — Партія регіонів, яка фактично прийшла до влади.

Інша велика партія «лівого» спектра, Соціалістична партія України, була переконливішою у ролі опонента «злочинного режиму». Офіційний опозиційний статус вона проголосила в грудні 1993 р., заявивши про це на своєму з'їзді. Об'єктами критики тоді були Л.Кравчук і прем'єр-міністр Л.Кучма⁶⁸. У липні 1994 р. О.Мороз, який до цього завзято відстоював «владу Рад», дещо несподівано підписав спільне з президентом Л.Кучмою та тодішнім прем'єром звернення про необхідність формування цілісної системи виконавчої влади на чолі з президентом. У квітні 1995 р. лідери СПУ знову заявили про опозицію до президента. У травні 1995 р., коли загострилися відносини між парламентом і президентом у зв'язку з обговоренням конституційної угоди, фракція СПУ відмовилася затверджувати договір. Проте його підписав спікер парламенту О.Мороз, що був за сумісництвом головою СПУ. Він же був єдиним депутатом від фракції Соціалістичної партії, який підписав Конституційний договір у липні 1995 р. Однак уже під час підготовки Конституції можливості для компромісів із Л.Кучмою було вичерпано і сама Конституція стала останнім епізодом, коли Л.Кучмі та О.Морозу вдалося дійти згоди.

Після літа 1996 р. СПУ перебувала у відкритій і виснажливій конфронтації з президентом. О.Мороз став організатором «касетного скандалу» і «Кучмагейту» 2000—2001 рр., а СПУ — незмінною найактивнішою учасницею всіх публічних антипрезидентських акцій⁶⁹. Партія та її керівник були об'єктом безперервних провокацій і чорного піару в підконтрольних владі засобах масової інформації. Найгучнішою провокацією став ретельно зрежисований замах на лідерку Прогресивної соціалістичної партії Н.Вітренко: у невеличкому містечку Інгулець після зустрічі Н.Вітренко з виборцями їй під ноги кинули саморобну гранату. Сама Н.Вітренко відбулася легкими травмами та переляком, травм і поранень зазнало ще 40 осіб, троє залишилися інвалідами. Терористами, за дивним збігом, виявилися керівник місцевого передвиборного штабу СПУ, його брат і приятель. Варта уваги та обставина, що вже за півтори години про подію повідомили по Першому загальнонаціональному телеканалу, причому імена «терористів» було названо ще до початку слідства.

Попри найвиразнішу опозиційність соціалістів до «режиму Кучми»,

у 2003–2004 рр. можна було спостерігати ситуативні союзи соціалістів з президентською більшістю у Верховній Раді, пов'язані з просуванням реформи системи влади — створення парламентсько-президентської республіки. Привертає увагу й деяка ідеологічна неперебірливість СПУ, що періодично призводила до союзу з політичними силами, які за визначенням не відповідають «чистоті принципів». У 1996–1997 рр. СПУ підтримувала П.Лазаренка, пояснювалося це нібито тим, що той був союзником у боротьбі проти Л.Кучми. У 2003–2004 рр. налагоджувалися якісь контакти О.Мороза з главою Адміністрації Президента В.Медведчуком, що спричинило закиди Нашої України на адресу лідера соціалістів із приводу «підтанцювання адміністрації».

Під час виборів 2004 р. О.Мороз у першому турі був самостійним кандидатом, проте в другому закликав своїх виборців голосувати за В.Ющенка. Однак саме в найкритичніший період переговорів у верхах щодо виходу з політичної кризи (кінець листопада — початок грудня 2004 р.) саме О.Мороз відіграв доволі сумнівну з погляду наслідків роль у проштовхуванні політичної реформи, яка зрештою спрацювала на ідею створення декількох рівноцінних центрів влади і спричинила затяжну кризу влади 2006–2007 рр.

Утім, найбільш вражаючим політичним кульбітом соціалістів стало їхнє приєднання до так званої «антикризової коаліції» влітку 2006 р. В обмін на посаду голови Верховної Ради та декілька міністерських портфельів соціалісти ввійшли до коаліції зі своїми недавніми політичними конкурентами — Партією регіонів, яка представляла передусім інтереси великого капіталу.

Особливе місце у «лівому» спектрі посідала найвідоміша «партія-спойлер» — Прогресивна соціалістична партія України (ПСПУ) та її лідерка Наталя Вітренко. Партію не можна вважати класичним «клоном», створеним владою, оскільки вона утворилася на основі ідеологічних і міжособових чвар у СПУ. Попри постійну й настирливу демонстрацію опозиційності, ПСПУ об'єктивно (на рівні рядових членів) і суб'єктивно (на рівні її лідерки) відігравала роль замаскованого союзника влади. На виборах 1998-го і 1999 р. вона «розмивала» голоси лівих виборців і активно працювала проти головного опонента Л.Кучми — О.Мороза. Як зазначив англійський дослідник Е.Вілсон, ПСПУ, спонсорована оточенням президента Л.Кучми, виконувала специфічне завдання здрибнити голоси лівих виборців і переконувати МВФ у тому, що існує хтось ще гірший від Л.Кучми⁷⁰. Заслугує на увагу та обставина, що 1998 р. ПСПУ пройшла до парламенту, ледве здолавши бар'єр у 4% за явної допомоги адміністративного ресурсу — в Конотопі на одній з виборчих дільниць її результат оскаржив місцевий суд (через що ПСПУ отримувала менше 4% у загальному заліку), проте суд вищого рівня в Києві скасував це рішення, внаслідок чого ПСПУ таки опинилася у парламенті⁷¹.

Наталя Вітренко, або, як її прозвали колишні однопартійці з СПУ,

«Жириновський у спідниці», повністю відповідає моделі представника віртуальної опозиції: радикальна публічна риторика з безперервними прокльонами на адресу «американського імперіалізму» та «нового колоніалізму» міжнародних фінансових інститутів комфортно поєднувалася з дивовижною спроможністю опинитися в потрібному місці в потрібний час із діями, які грають на руку владі (у перервах між виборчими кампаніями ПСПУ кудись зникала, проте негайно виникала під час передвиборних баталій — і завжди як *enfant terrible* опозиції). Так було в 1998–1999 рр. Так було і в 2002 р., і в 2004 р. Під час виборчої кампанії 2002 р. Н.Вітренко буквально прописалася на телеканалах, контрольованих дніпропетровським кланом, — СТБ, ICTV, «Ера», і на загальнонаціональному державному каналі УТ-1 — звісно, з усіма можливими стандартними прокльонами на адресу О.Мороза та Ю.Тимошенко. У цьому відношенні передвиборне гасло Н.Вітренко «За нашу і вашу Наташу» виглядав вельми двозначно.

Цікавий і той факт, що у парламентській діяльності фракція ПСПУ фактично повністю була представлена своєю лідеркою, яка розробила близько десятка законопроектів соціально-економічного спрямування. Парламентські рухи фракції запам'яталися провалом голосування про недовіру уряду, організованим лівими фракціями 1998 р., і вельми скандальним епізодом з рукоприкладством у кулуарах парламенту, коли права рука лідерки «прогресивних соціалістів» депутат В.Марченко нокаутував депутата П.Мовчана, а «наша і ваша Наташа» штурхала підбором заваленого опонента, називаючи його «Бандерой».

Як і комуністи, ПСПУ була тією частиною опозиції, яку влада старанно пестила і використовувала у своїх цілях. Щоправда, на відміну від комуністів, котрі отримували дивіденди у вигляді шматка влади і неминуче пов'язаної з нею власності, лідерам ПСПУ доводилося переважно задовольнятися «дрібними подяками», якимись неясними зв'язками з бізнесом на кшталт скандально відомого російського бізнесмена М.Курочкина (вбитого в 2007 р.) чи фіксувати присутність у своїх виборчих списках представників великих підприємств («Мотор-Січ»).

На парламентських виборах 2006 р. ПСПУ в союзі з партією Українсько-руський союз створила «іменний» блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» — формально зафіксувавши свій опозиційний статус щодо помаранчевої влади. Варто зазначити, що з втратою негласної протекції влади чи наближеного до неї бізнесу ПСПУ втратила і статус партії-спойлера. Фактично вона вступила в негласну конкуренцію з іншими «лівими» партіями. Традиційна експлуатація ідеологічних фобій (антизахідна риторика), педалювання ностальгічних емоцій соціально найбільш упосліджених суспільних верств та особиста доволі специфічна харизма лідерки дозволили ПСПУ на цих виборах утриматися серед кандидатів на статус парламентської партії. Проте, не пройшовши до парламенту

2006 р., вже на позачергових виборах 2007 р. ПСПУ остаточно зійшла на маргінес політичного життя.

Опозиція як політичний проект

Два найбільших опозиційних проекти, що сформувалися перед виборами 2002 р., — Блок Юлії Тимошенко та Наша Україна до певної міри можна вважати, похідними від самої влади. По-перше, їхні лідери достатньо довго перебували у владі й опинилися в опозиції саме тому, що їх туди заштовхнула ця ж сама влада. Лідери і основні функціонери обох проектів і партій, що становили їхню основу, або розпочинали свою політичну біографію в структурах «злочинної влади», або на певних етапах своєї біографії працювали в ній (В.Ющенко, Г.Удовенко, Ю.Костенко, В.Пинзеник, О.Турчинов, Є.Червоненко, Р.Безсмертний⁷² — список можна продовжувати).

По-друге, ці проекти в своїй економічній основі були похідними від «субстрату» цієї влади — кланів чи груп інтересу, не обов'язково найбільших. Обидва проекти зароджувалися або в тісному зв'язку з великим капіталом і регіональними кланами⁷³ (Наша Україна), або взагалі як передвиборні кланові проекти⁷⁴ (тут можна пригадати політичну генеалогію лідерів Блоку Юлії Тимошенко).

Генетична спорідненість опозиційних проектів зі «злочинною владою» (а про неформальні стосунки як лідерів, так і їхнього оточення з її верхівкою годі й казати) значно ускладнювала зовнішню репрезентацію цих проектів, хоча на загал споживачі їхніх гасел і програм, тобто виборці, мало переймалися цією обставиною.

Досить важливим у розвитку двох згаданих політичних проектів було те, що вони напередодні виборів 2002 р. надали притулок розпрошеному націонал-демократичному рухові й відкинутим на узбіччя політичного життя правим і правонаціоналістичним партіям. Це не лише забезпечило їм голоси виборців, які ще орієнтувалися на світоглядні цінності націонал-демократії та націоналізму, а й надало їм більшої суспільної легітимності.

Очевидна різниця між ними полягала в позиціонуванні щодо спорідненої з ними влади. Перший проект відразу формувався як опозиційний. Ю.Тимошенко, допомагаючи О.Турчинову відродити у 1996–1997 рр. партію «Громада», опинилася в опозиції не лише до Л.Кучми, а й до свого патрона П.Лазаренка, котрий очолив цей виборчий проект. Свою роль Ю.Тимошенко виконувала «на відмінно» — від спроби організувати тіньовий уряд до спроби організації референдуму за відставку Л.Кучми восени 1998 р. Коли в жовтні 1998 р. бізнес-імперія П.Лазаренка і з нею компанія Ю.Тимошенко «Єдині енергетичні системи України» опинилися під ударом, вона разом з О.Турчиновим вийшла з керівництва партії, а в січні 1999 р. — із самої «Громади». Симптоматично, що саме в цей період відбувалися особисті зустрічі Ю.Тимошенко з Л.Кучмою